

KUTLU DOĞUM HAFTASI
“HZ. PEYGAMBER VE İNSAN
YETİŞTİRME DÜZENİMİZ”
SEMPOZYUMU

(18-20 NİSAN 2014)
ERZURUM

DİB
YAYINLARI

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları/1101
İlmi Eserler/181

Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel-SALMAN

Yayın Koordinatörü
Yunus AKKAYA

Redaksiyon/Tashih
Ramazan ÖZALPDEMİR

Grafik&Tasarım
Ali YÜCEER

Baskı
Çınar Basım
Tel.: (0212) 628 96 00

Eser İnceleme Komisyonu Kararı: 08.04.2015/46

1. Baskı, İstanbul 2015
2015-34-Y-0003-1101
ISBN: 978-975-19-6357-4
Sertifika No: 12930

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel.: (0312) 295 72 93-94
Faks: (0312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

MODERN DÜNYADA İNSAN YETİŞTİRME SÜRECİNİ ETKİLEYEN SOSYAL DİNAMİKLER VE MUHTEMEL ÇÖZÜM YOLLARI ÜZERİNE

Doç. Dr. Halil AYDINALP

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

I. GİRİŞ

Tebliğde insan yetiştirme süreçlerini etkileyen sosyal dinamikler birbiriyle irtibatlı iki ana seviyede ele alınacaktır. Bunlardan ilki makro sosyolojik dinamikler; ikincisi ise makro sosyolojik dinamiklerin izdüşümleridir. Makro sosyolojik dinamikler büyük oranda dünya sistem teorisinden hareketle ortaya konulacak küresel dinamiklerle ilgili olmakla birlikte, bunlara dünyanın tecrübe ettiği genel iki süreç olan sanayileşme ve bilgi toplumu da ilave edilecektir. Makro sosyolojik dinamiklerin yansımaları ise coğrafya ve nüfus, ekonomik yapı ve sınıfsal farklılıklar, sosyal kurumlar, sosyal gruplar, sosyal süreçler ve genel olarak değişim dinamikleri alt başlıkları altında irdelenmeye çalışılacaktır. Makro süreçler yaşadığımız dünya sisteminin anlaşılması, bunların izdüşümleri ise sistem içinde oluşmuş temel sosyolojik çıkarım ve eğilimlerin tasvir edilmesi anlamına gelmektedir.

Bu analiz biçimi, modern Müslümanın yetişme eğilimlerinin/politikalarının/stratejilerinin gerçekleşeceği, bir anlamda insanın kendisiyle, diğer insanlarla ve yaratıcıyla ilişkilerini düzenlediği sosyal düzlemin anlaşılmasına yardımcı olma hedefine sahiptir. Dünyayı yönlendiren genel süreçler ve bunlardan hareketle ortaya konan çıkarımlar tebliğin sınırlarını genişletmektedir. Bu genişlik içinde, tebliğin genel ve ilke düzeyde açıklamalar içereceğini başta kabul etmekteyiz. Dünya sistem yaklaşımı yaşanan süreçleri genel bir açıklama çabası, bununla ilgili diğer sosyolojik çıkarımlar ise çağdaş sistemle ilgili tasvirî bilgilerdir. Tabiatıyla burada temel hedefimiz, sosyal bilimlerin bakış açısı ve bulgularından hareketle insan yetiştirme strateji ve politikaları için genel bir

perspektif sunmaktır. Sempozyumda ortaya konulacak teorik açılımların reel makro süreçlerin içinde konumlandırılmasına hizmet etmek; teori ve pratik arasında anlamlı köprüler kurulmasına yardımcı olmak; bu suretle yaklaşımlarımızın uygulanabilirliğini ve pratik değerini artırmaktır.

Küresel dinamikler temelde kapitalist dünya ekonomik sistemine dayanmaktadır. Sermaye ve üretimi artırma, ucuz emek ve işgücü temin etme, ihtiyacı ve pazarı çeşitlendirme, maliyeti düşürme ve kârı yükseltme ekseninde şekillenen bir dünya sistemi karşısında politika, diplomasi, medya, popüler kültür, bilgi yapıları, üniversite sistemi, hatta siyasal sınırlar, cinsiyet ve değerler sistemi gibi yerleşik unsurlar bile manüpleye, kullanıma ve yönlendirmeye açık hale gelmektedir. Beklenti ve hedeflerine göre uysallaştıran, uzmanlaştıran, uzaklaştıran, şeytanlaştıran, yok eden eşitsizler arasında bir çatışma ve mücadele sistemi de denilebilir buna. Müslümanlar böylesi bir global sistemde var olmaya çalışmaktadırlar. Başarı ve hezimetleri bu genel sistemden hali değildir.

Bir diğer faktörler kümesi endüstrileşmeyle birlikte ilerleyen sosyal süreçlerdir. İstisnai eğilimler daima bulunmakla birlikte sanayileşme şehirleşmeyi, bu iki süreç ise akılcılığı, ferdiyetçiliği ve dünyevileşmeyi tirmandırmaktadır. Bu süreçlerin daha ileri boyutlarında ortaya çıkan toplumsal yapı günümüzde bilgi toplumu olarak isimlendirilmektedir. Bilgi toplumu bünyesinde barındırdığı vasıflarla bilgiye dayalı yeni süreçlerin yaşanmasına kapı aralamaktadır. Aile faktörü, eğitim tercihleri ve medya tesiri gibi sosyalleşme ortam ve aktörlerine bağlı olarak değişiklik arz etse de, bu makro sosyolojik süreçler kişileri farklı düzey, hız ve boyutta etkilemeye devam etmektedir. Tam da bu nokta, insan yetiştirme sürecinde yaşanan gerilimin gün yüzüne çıktığı yerdir. Teorik olarak ideal bilgi ve örneklerle yaşamayı öğütlenen fert; pratik olarak, aynı zamanda hesap, kitap, düzen, disiplin, kontrol, sorumluluk, hiyerarşi, resmiyet, donukluk, duygusuzluk, doyumsuzluk, hazcılık, tüketim, menfaat, acımasızlık ve eşitsizliğin egemen olduğu bir sosyal sistemde var olmaya, var olmanın da ötesinde başarılı olmaya çalışmaktadır.

II. ÇAĞDAŞ DÜNYADA MAKRO SOSYOLOJİK DİNAMİKLER

Makro sosyal dinamikler geçmişten günümüze dünyanın genelinde etkisi hissedilen ve üzerinde müşterek bir mutabakatın olduğu üç temel süreçle ifade edilebilir. 1550'lerden itibaren "kilise, din ve nakil" karşısında "bilim, insan ve akıl" kavramlarının öne çıktığı Aydınlanma Süreci, 1789 Fransız İhtilali ile somutlaşan "kral, kilise, feodal yapı eksenindeki reaya anlayışı" karşısında "eşitlik, özgürlük, adalet ve ilerlemeye dayalı vatandaşlık hukukunun" öne çıkması, son olarak 1800'lerde "kırsal yaşam" biçiminin "şehirleşme" lehine çözüldüğü sanayileşme ve beraberinde getirdiği elan devam eden bilgi çağı. Her toplum kendi tarihi koşulları ve sosyal dinamiklerine göre farklı şekillerde tecrübe etse de, tasvir seviyesinde bu makro süreçlerin toplum ve devletleri şekillendirmeye devam ettiği sosyolojik bir vakaıdır. Mezkûr süreçlerin önemini küçümsememekle

birlikte bu gözlemin yine de tasvir seviyesinde ve fazla doğrusal olduğu söylenebilir. Bu noktada tasvirin ötesinde anlama ve açıklama seviyelerini zorlayacak, daha bütünsel ve somut bilgiler sunacak Dünya Sistem Yaklaşımı'na teorik öncelik vermek istiyoruz. Zira dünyanın öncelikle bir ekonomik sistem olduğunu düşünmekteyiz. Diğer taraftan felsefi düzlemde, düşünce tarihinin kıvrımlarında dolaşmaktan ziyade, sonuçları ve etkileri bakımından insan yetiştirme süreçlerini doğrudan etkileyen sanayileşme süreci ve bilgi çağı üzerinde durulması gerektiğine inanıyoruz. Yine teknolojik ve bilimsel gelişmelere dayalı toplum analizleri monist ve aşırı determinist olma riski taşımaktadır. Toplumu bütünüyle teknik ve sınai gelişmelere dayalı açıklamaktan ziyade, maddi gelişmelerin ve dönüşümlerin insan davranışlarını etkileme imkân ve kabiliyetlerine dikkat çekmek istemekteyiz.

III. DÜNYA EKONOMİK SİSTEMİ

Öncelikle Immanuel Wallerstein'in 1970'lerden itibaren savunduğu Dünya Sistem Yaklaşımı'na değinmek istiyoruz. Sosyal bilimlerde var olan kalkınmacılık ve modernizasyon düşüncelerinin bir eleştirisi olarak sunulan Dünya Sistem Yaklaşımı, özellikle 1968 devriminin etkisiyle, teorisyenin kendi ifadesiyle "ABD'nin hegemonik dünya görüşünün dünya sosyal bilimindeki karşılığı olan ideolojikleştirilmiş pozitivistizm ve sahte apolitizmeye karşı" geniş tepkinin adı olarak doğmuştur. Yaklaşımın ilgi duyanlar Dünya Sistem Analizi'ni 19. yüzyıl sosyal biliminden tam anlamıyla olmasa da, derin bir kopuşun adı olarak algılamışlardır.¹ Burada bizi yaklaşımın sosyal bilimlerle ilgili yönlerinden ziyade, dünya sistemiyle ilgili açıklamaları ilgilendirmektedir.

Dünya Sistem Analizi, en genel manada ulusal/yerel/tekil tarihçiliğin yetersizliğini savunan ve ulusal/yerel/tekil olanın dünya çapında tarihsel ölçekte analizlere önem vererek tahlil edilmesi gerektiğini savunan yaklaşımın adıdır. Dünya Sistem Analizi, tarihsel gerçekliğe sadece sistematik değil, sistemik ve düzensel olarak bakar yani te-kilden çok bütünlü ile ilgilenir ve tümelden tekele doğru giden bir bakış açısına sahiptir. Wallerstein'a göre yerel/tekil olandan hareketle bütünü göz ardı ederek yapılan analizler gerçeği aydınlatmada yeterli olamazlar.² İlk bakışta basit metodik bir tercih gibi görünen

1 Immanuel Wallerstein, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek*, Avesta Yayınları, İstanbul 1999, s. 369. Immanuel Wallerstein'in bilim dünyasına adını Dünya Sistemleri Analizi ile duyurduğu bir gerçektir. 1974 yılında ilk cildini yayınladığı "Modern Dünya Sistemi" adlı eseriyle ilk defa dünya kamuoyunun ilgi odağı olan Wallerstein, o tarihten bu yana kendisinin "Dünya Sistem Analizi" şeklinde ifade etmeyi uygun bulduğu yaklaşımın hem kurucusu hem de savunucusu olmuştur. Kendisi bu gün de yaklaşımının deneysel temellerini genişleterek özellikle kurucusu olduğu Fernand Braudel Enstitüsü'de yapılan çalışmalarla aynı doğrultuda ilerlemeye devam etmektedir.

2 Anand Kumar-Frank Welz, "Culture in the World-System: An Interview with Immanuel Wallerstein", *Social Identities*, V. 7, N. 2, 2001, s. 229.

bu değerlendirme tarzı sosyal bilimler için aslında son derece önemli açılımlar sağlamıştır. Doğunun kültürel özelliklerinin kapitalizm ve sanayileşmeye engel teşkil ettiği şeklinde yapılan değerlendirmelerin dünya çapında ve sistemik olarak tahlil edilmesini önermesi veya kapitalizmin Batıda gelişmesini, orada var olduğu farz edilen dâhili ve oranın özüne ait üstün niteliklerin varlığı ile değil; tarihsel bir takım şartlarla açıklanması bu analiz tarzının iki tipik örneğidir.³

Dünya Sistem Analizi bir dünya sistemleri perspektifinin tamamlayıcı unsuru olarak yorumlanır. Bu analiz tarzının sosyal bilimlere temel üç noktada zenginlik kattığı söylenebilir: İlki ve en açık olanı, toplumsal davranışları açıklama ve anlamlandırmada uygun “analiz biriminin” bir “dünya sistemi” olduğudur. Burada bir makro/mikro veya ulusal/yerel bütününe ne kadarı dünya sistemleri tarafından analiz edilir sorusu akla gelmektedir. Ancak Wallerstein’e göre buradaki soru(n) sahtedir. Değerlendirmenin sınırlarını bakış açısı belirler. Bazen bir toplum, bazen de bir ulus devlet dünya sisteminin sınırlarını belirleyebilir.⁴ İkinci temel zenginlik alanı “dünya sisteminin uzaysal niteliğinin birbiriyle ilişki içinde olan zamansal karşılığı” şeklinde tanımlanan “uzun süre” kavramıdır. Zaman ve mekân kavramının değerlendirmelerde temel değişken olarak ele alınmasının sonuçları vardır: Dünya sistemleri tarihsel sistemler olup başlangıçları, güçlü oldukları dönemler ve sonları vardır. Yapıların hareketsiz olmadıklarını kabul etmek gerekmektedir. Bir tarihsel sistemden onu takip eden diğer sistemlere “geçiş” kaçınılmazdır. Son olarak Dünya Sistemleri Analizi’nin, içinde yaşadığımız tikel dünya sistemini kapitalist dünya ekonomisi şeklinde yorumlaması ve kapitalist dünya ekonomisi hakkındaki kendine özgü bakış açısıdır.⁵ Dünya Sistemleri Analizi, tekil bir toplumsal sistem olarak kapitalizmin içinde büyüdüğü toplumsal sistemi saptamayı ve bu sistemi bir bütünlük içinde incelemeyi gerektirir. Tekil toplumsal sistem, kapitalist ulus devletlerin gevşek bir derlemesi değil; kıtaları ve siyasal toplulukları kapsayan benzersiz, kapsayıcı kapitalist dünya ekonomisidir.⁶

Bu yaklaşıma göre kapitalist dünya ekonomisinin kökeni 19. yüzyıl değil; kuvvetle muhtemel 16. yüzyıldır ve bu sistem yer kürenin bir parçasında -büyük oranda Avrupa’da- başlamış, daha sonra birbirini izleyen kapsama/eklemelerle bütün yer küreye yayılmıştır. Kapitalist dünya ekonomisinin sınırları egemen devletlerden oluşan bir devletlerarası sistemin sınırları olup, bu sistem içinde her bir hegemonik devletin tam

3 M. Asım Karaömerlioğlu, “Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları”, *Toplum ve Bilim*, (Kış 2001/2002), s. 89.

4 Immanuel Wallerstein, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek*, s. 370.

5 *Age*, s. 371.

6 Charles Ragin ve Daniel Chirot, “Immanuel Wallerstein’in Dünya Sistemi: Tarih Olarak Siyaset ve Sosyoloji”, *Tarihsel Sosyoloji*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 286.

ve tartışma götürmez egemenlik dönemleri görelî olarak kısa sürmüştür.⁷ Kesintisiz sermaye birikimi düzeninin itici gücü, ücretli ve ücretsiz emek ise sistemin sacayağıdır. Bu sistem içinde sermayenin büyümesi ve emeğin tesisi için etnik gruplar verili varlıklar değil; aksine sürekli olarak yeniden yaratılan ya da biçimlendirilen unsurlar olarak görülmemektedir. Dolayısıyla etnisite ve cinsiyetçilik yeri geldiğinde sistemin örgütleyici ilkeleri olarak daima kullanıma açıktır. Yine kapitalist dünya sistemi içinde merkez, çevre ve yarı çevre alanlar arasında gerilimlerle devam eden küresel bir iş bölümü kaçınılmazdır; fakat bu iş bölümü merkez lehine eşitsiz bir mübadele sistemiyle sonuçlanmaktadır.⁸

Bu yaklaşıma göre “kapitalizm serbest piyasaya inanmaz, tarihsel olarak da asla inanmamıştır”, dolayısıyla kapitalizmin bir ideoloji olarak serbest piyasa ile ilişkilendirilmesi eksik bir açıklamadır. Gerçek bir serbest piyasa ortamında büyük üreticilerin asla istedikleri kârı yapamayacaklarını ileri süren bu yaklaşım, kapitalistlerin “kısmi bir serbest piyasa” istediklerini ve kârlarını devam ettirmek için çeşitli monopollerini garanti altına alacak devlet yapılarına ihtiyaç duyduklarını savunmaktadır. Alıcıların asgari düzeyde para harcayarak azami mal ve hizmetlere ulaşmaya çalışması, kapitalistin siyasi gücü kullanarak pazar şartlarını kendi lehine düzenlemesini ya da daha hafif bir tabirle pazarı sıkı bir şekilde kontrol etmesini sağlamaktadır.⁹ Dolayısıyla sanıldığı gibi aksine kapitalistin sürdürülebilir kârlılığı büyük oranda güçlü devlet yapılarına bağlı olup, kapitalist sistem güçlü devlet yapıları olmadan asla hayatını devam ettiremez. Kârlılığın devamı sadece siyasi değil; aynı zamanda yer yer askerî gücün kullanımını da gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla sistem içi savaşlar da aslında pazar şartlarını iyileştirme ve kârı maksimize etme uğruna gerçekleştirilen güç mücadeleleridir.¹⁰

Dünya Sistem Analizi’nde üç temel açıklayıcı mekanizma kullanılır. İlk açıklayıcı mekanizma jeopolitiktir. Kapitalist dünya ekonomisi yerli yerine oturduktan sonra başat ülkeler hâkimiyetlerini güvence altına alabilmek için öteki ülkeler üstünde mutlak bir egemenlik kurarlar. Hâkimiyetin üzerine kurulduğu ekonomik ve teknolojik güç geliştikçe oyundan elde edilen kazanç da artar ve bu rekabetçi egemenlik sistemi küresel

7 Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi I, Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıldaki Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri*, Bakış Yayınları, İstanbul 2004, s. 3.

8 Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, Metis Yayınları, İstanbul 2002, ss. 12vd.; Immanuel Wallerstein, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek*, ss. 371-372; Immanuel Wallerstein, *Ütopistik*, Aram Yayınları, İstanbul 2002, ss. 41vd.

9 Ankie Hoogvelt-Michel Kenny-Randall Germain, “Conversations with Castells, Cox and Wallerstein”, *New Political Economy*, V. 4, N. 3, 1999, s. 402.

10 Immanuel Wallerstein, “A World-system Perspective on the Social Sciences”, *The British Journal of Sociology*, V.61, N.1, 2010, ss. 172-173; Immanuel Wallerstein, “Contemporary Capitalist Dilemmas, the Social Sciences, and the Geopolitics of the Twenty-first Century”, *Canadian Journal of Sociology*, V. 23, N. 2/3, 1998, s. 142 ve 147.

bir boyut kazanır. İkinci açıklayıcı mekanizma, özellikle çekirdek alanlardaki yetersiz talebin tekrarlanan aşırı üretim krizlerine yol açmasıdır. Yetersiz talep ya merkezin yeni çevresel alanlar içine almak suretiyle “genişleyerek” ya da çevresel alanlarda merkeze karşı rekabet eden toplumsal örgütlenme biçimlerinin yok edilmesiyle “derinleşerek” yükseltilebilmektedir. Üçüncü açıklayıcı mekanizma, ucuz hammadde talebiyle ilgilidir. Hammadde talebi dış alanların merkezin içine çekilmesini gerektirmekte; bu durum da merkez alanların çevre üzerindeki egemenliğini sürdürerek arttırması anlamına gelmektedir.¹¹

Küresel çapta talep düşüklüğü, yeni ihtiyaçlar oluşturma, sürdürülebilir kârlılık, enerji ve hammadde maliyetlerini düşürme, kazanca nispetle sorumluluklardan kaçma, finansal yapıları ve vergilendirme sistemini kendi lehine çevirme, maliyetlerini dışsallaştırarak tabiatı yok etme, açtığı tahribatları önlemek için mali kaynak ayırmadaki isteksizlik kapitalist dünya ekonomisinin ana krizleridir.¹² Milli sınırların ve yerel kültürlerin ötesinde ve üstünde genel bir makro sosyal dinamik olan dünya ekonomik sistemi, bu sisteme yön veren aktör devletler, uluslararası birlikler, oluşturulan idari, askeri ya da sosyal kurul ve organizasyonlar aracılığı ve yardımıyla tüm dünya sistemini kontrol etmektedir. Böylesi bir kontrol sistemi karşısında sadece politika, diplomasi, iletişim araçları, popüler kültür, tüketim alışkanlıkları, bilgi yapıları, üniversite sistemi, yaygın ve örgün eğitim değil; siyasal sınırlar, cinsiyet, hatta değerler sistemi gibi yerleşik unsurlar bile kullanıma ve yönlendirmeye açık hale gelmektedir. Bu sistemden istediklerini alamayan hoşnutsuz sosyal grupların varlığı, sağ ya da sol sistem karşıtı hareketleri daima canlı tutmaktadır. Dünyadaki aşırı grupların ortak düşmanı global kapitalizm ve bu sisteme yön veren aktör devletlerdir. Aktör devletlerin açtığı bölgesel krizler muhalif grupları arttırmakta, çatışma alanlarını derinleştirmektedir. Sosyal bilimlerde global terörizmle küresel kapitalizm arasında bağ kurulması boşuna değildir. Sistemin diğer çelişkisi, bir taraftan liberal değerlere dayalı özgür ve açık toplum söylemleri, bunun tabii uzantısı olarak insanların istikrarlı bir şekilde daha iyi koşullar istemesi karşısında, merkezinde sermayenin ve daha fazla kazanmanın bulunduğu dünya sisteminin ise az sayıda kişinin burjuva, çok sayıda kişinin yılmaz işçiler olmasını gerektirmesidir.¹³

11 Charles Ragin ve Daniel Chirot, “Immanuel Wallerstein’in Dünya Sistemi: Tarih Olarak Siyaset ve Sosyoloji”, *Tarihsel Sosyoloji*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 290.

12 Immanuel Wallerstein, “Contemporary Capitalist Dilemmas, the Social Sciences, and the Geopolitics of the Twenty-first Century”, *Canadian Journal of Sociology*, V. 23, N.2/3, 1998, s. 146; Ankie Hoogvelt-Michel Kenny-Randall Germain, “Conversations with Castells, Cox and Wallerstein”, s. 402-403.

13 Ankie Hoogvelt-Michel Kenny-Randall Germain, “Conversations with Castells, Cox and Wallerstein”, s. 403.

Dünya Sistem Analizi'nden hareketle bizim gibi küresel sistemin parçası olan çevre ve yarı çevre ülkelerin insan yetiştirme düzenlerinin, merkez ülkeler tarafından yön verilen umumi süreçlerin bütünüyle dışında düzenlenmesi imkânsız değilse bile zor görünmektedir. Genel anlamda, 1950 sonrasında, özellikle Özal döneminde neo-liberal politikalarla dünya ekonomik sistemine entegre olan, halen de bütünleşme süreci devam eden Türkiye'de insan yetiştirme düzeninin küresel ekonomik sistemden ne kadar bağımsız olabileceği, bu noktada tartışmanın ana merkezi olacağı ileri sürülebilir.

IV. SANAYİLEŞME SÜRECİ

1770 sonrası dönemin dünyayı etkileyen muazzam trendlerinden birisi sanayileşme olmuştur. Buharın makinelerde kullanılmasıyla birlikte el tezgâhlarından seri üretime geçilmesi sürecin genel adıdır. Sosyal olgu olarak sanayileşme, bir yandan üretim, iletişim ve ulaşım sistemlerinin makineleşmesini, diğer yandan da bu gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan toplumsal süreçleri ifade etmektedir. Birbirini izleyen dalgalar şeklinde dokuma, demir çelik, ulaştırma, kimya, elektrik, benzin sanayileşmenin motoru olmuştur.¹⁴

Ekonomik olarak sanayileşme üretimi ve sermayeyi artırmıştır. Üretim ve sermayenin artması hammadde ve işgücü ihtiyacı yanında yeni pazarların ve rekabet şartlarının oluşmasını sağlamıştır. Hammadde, enerji, üretim, ulaşım, pazar, iş gücü, daha sonra çevre problemleri ekseninde oluşan değişimler siyaset yapma biçimlerini de etkilemeye başlamıştır. Sanayileşme eski sosyal sistemi çözücü bir etki meydana getirmiştir. Üretimin artması iş gücü ihtiyacının da artmasına sebep olmuş, bu da toplumların demografik yapısında değişiklikler meydana getirmiştir. Göç ve şehirleşme olgusu sanayileşmeyle atbaşı hızlı bir biçimde gelişmiştir. Yeni işçi sınıfı önce mekân problemini çözmek zorunda kalmış, şehirlerin çeperlerinde gecekondu patlak vermiştir. Kırsal değerle şehirli değerler arasında yeni algılar ve kimlikler oluşmuştur. Nüfus aritmetik olarak artarken nitelik olarak da farklılaşmıştır. Zamanın, çevrenin ve eğitimin önemi artmıştır. İnsanlar daha iyi standartlarda yaşamak için hem kendilerine hem de çocuklarına daha fazla yatırım yapma ihtiyacı hissetmişlerdir. Ekonomik bağımsızlık ya da aile bütçesine katkı eski otorite anlayışlarının zedelenmesine sebep olmuştur. Para kazanan eşler ve çocuklar aile içinde karar alma süreçlerini çok daha fazla etkilemeye başlamıştır. Olgun insan olmak karşısında uzman insan olmak daha geçerli hâle gelmiş, özellikle nesiller arası eğitim ve kültür farklılıklarına dayalı kuşak çatışmaları ortaya çıkmıştır. Kırsal hayatı ve barındırdığı değerler sistemini devam ettiremeyen bireyler tam manasıyla şehirli de olamamışlardır. Geleneksel ve modern arasında gidip gelen bireyler ikilemler yaşamaya başlamış, daha melankolik ve duygusal, bazen de agresif

14 Hans Freyer, *Endüstri Çağı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1954, s. 14-16.

kişilikler geliştirebilmiştir. Eğitim, kültür ve ekonomik seviyenin yükselmesine paralel bir biçimde şehirli olmak bazen birkaç nesil sürmektedir.

Sanayileşme şehirleşmeyi, şehirleşme ise bir dizi sosyolojik süreci beraberinde getirmektedir. Birbiriyle bağlantılı olarak şehirleşme eğilimi arttıkça ferdileşme eğilimi de artmaktadır. Ekonomik bağımsızlık yanında demokratik nitelikli eğitim süreci kırsal hayatın normatif ve cemaatçi yapısını çözmektedir. Dede ve baba otoritesi yanında mahalle ya da köy caydırıcı ve kontrol edici bir sistemken, sosyalleşme süreci hem ataerkil otoriteler tarafından hem de küçük sosyal çevre tarafından kontrol edilmekteydi. Otoritelerin fertler üzerindeki bağlayıcılığı şehrin kozmopolit ortamında giderek azalmaktadır. Hayat bireysel tercih ve hesaplarla şekillenmekte, insanlar kendi hesap ve tercihlerinin sonuçlarına katlanmaktadır. İnsanların hesap ve tercihlerine müdahale çoğu zaman özgürlük ihlali olarak algılanmaktadır. Ataerkil özelliklerini bünyesinde taşımaya devam eden toplumumuz çoğu zaman cemaatçi normatif hayatla bireysel pratik hayat arasında gidip gelmektedir. Sayıca az, ilişkilerin sıcak, normların güçlü, caydırıcılığın etkili, yardımlaşmanın fazla, farkındalık ve mensubiyetin kuvvetli, münasebetlerin basit, eğitimin şifahi ve sembolik, hayat şartlarının nispeten birbirine yakın, iktisadi faaliyetlerin tek düze olduğu bir yapı şehirleşme süreci içinde çözülmeye, değişmeye ve tersine işlemeye başlamıştır. Gerilimlerin, bir bakıma yeni toplumsal yapıya uyum sağlama çabalarıyla ilgili olduğu söylenebilir.

Şehirciliğin ve ferdiyetçiliğin turmandığı bir toplumda rasyonelleşme eğilimleri bir diğer sosyolojik süreçtir. Şehir sunduğu rekabet ortamı içinde hesap, düzen, mantık, yatırım, plan ve disiplin dayatmaktadır. Rasyonalizm, toplumumuzda, ateizm ya da agnostik kabullerin turmanmasından ziyade, hayatı genel olarak daha akılcı bir çerçevede yaşamak, daha fazla hesap ve düzen insanı olmak, aklıleştirme mekanizmalarını sıklıkla işletmek, pragmatik ve konformist davranışlar geliştirmek, hayat şartlarının etkisinde pratik tercihlerde bulunmak anlamına gelmektedir. İnsanlar çevrelerindeki kararları, süreçleri, tercihleri rasyonel ilkelere göre değerlendirme eğilimi taşımaktadırlar. Hikmete dayalı teslimiyet anlayışının özellikle eğitilmiş ve iyi tüketen sınıflarda giderek daha az önemli hale geldiği gözlerden kaçmamaktadır. İş, eş, ev, eğitim, şehir tercihlerinde kendisini gösteren akılcılık, yardım etme başta olmak üzere insanların dinî yönelimlerinde de kendisini hissettirmektedir. Dindarlığın kitabi olmaktan ziyade medyatik kaynaklı hale geldiği toplumumuzda dinî yorumlar, medyadan yapılan din yorumcusu tercihlerine göre giderek ferdileşme eğilimi taşımaktadır. Zorda kalana, borçlu olana, ihtiyaç sahibine, – bazen bu kişi birinci dereceden akraba ve yakın olsa bile – çeşitli gerekçelerle yardım eli uzatmama akılcılığın beraberinde getirdiği aşırı hesapçılığın bir sonucu olsa gerektir. Temelinde maddi menfaatlerin bulunduğu rasyonel tercih örnekleri şehir toplumunun öyküsüdür.

Şehircilik, ferdiyetçilik ve akılcılık genelde sekülerleşme eğilimlerini de beraberinde getirmektedir. Daha doğrusu şehir inanma biçimlerindeki geleneksel ve sembolik normları çözmekte, bu çözüme ise genelde dünyevileşme olarak algılanmaktadır. Yoksa değerler sisteminin şehirde bütünüyle önemsizleştiği söylenemez. Ateistlerin nispi olarak düşük oranları dikkate alınrsa, şehirlî insan inançlı olmaya devam etmektedir. Farklı bölgelerde yapılan dinî hayat araştırmaları da bunu teyit eder niteliktedir. İbadetlerdeki devam ve heyecan düşüklüğü yanında dinin sosyal tezahürlerinde çıkan yeni yorum ve eğilimler, dünyevileşme tartışmalarının merkezini oluşturmaktadır. Genel anlamda sanayileşmeyle beraber ilerleyen mezkûr süreçler insanların geleneksel olana göre daha özgür ve akılcı tutumlar içine girdiklerini göstermektedir. Burada şehrin kendine özgü zamansallığı da belirleyicidir; iş, sorumluluk ve hedefler karşısında bir nevi vakit sıkışması yaşayan insan zamansal krizler yaşamaktadır. Ailesine, akrabalarına, komşularına olması gereken seviyede vakit ayıramayan fert çoğu zaman değerler dünyasını güçlendirecek başta zaman olmak üzere ilave fırsatlara da sahip olamamaktadır. Yapılacak işi, kesilecek hesabı, ulaşılabilecek hedefi artan insanın daha dünyevi bir görünüm kazanması sosyolojik olarak dikkatlerden kaçmamaktadır. Sonuçta insan ya dinî gruplar içinde dinî tecrübelerini canlı tutmak istemekte; ya iç dünyasında yoğun bireysel özellikleri ağır basan bir dindarlık geliştirmekte; ya imkânlar ölçüsünde orta yolda olan bir dindar olmayı tercih etmekte; ya modern baskılara rağmen geleneğin içinde dinî kimliğini yaşatmaya çalışmakta veyahut da çevresindeki rüzgârlara teslim olmaktadır. Sosyolojik açıdan belki de en doğrusu bunların hepsini çeşitli şekillerde ve farklı zamanlarda bir arada yaşamaktadır.

V. BİLGİ TOPLUMU

Bir araştırmaya göre, 2010'da en fazla revaçta olan on meslekten altısının 2004'de henüz olmadığı iddia edilmektedir. Bu bulgunun anlamı şudur: Eğitim insanları şu anda henüz var olmayan mesleklere hazırlamaktadır. Aynı zamanda bu durum şu tarz bir yorumla kapı aralar: Aslında bilgisine sahip olmadığımız, belki de tahmin bile edemediğimiz problemlerimiz gelecek yönelimlerimizi tayin edecek. ABD İşçi Kurumu'nun açıklamalarına göre şu an eğitim alanlar 38 yaşına kadar 10-14 civarında iş değiştirecek. Bu durum bilginin nasıl farklı alanlarda kullanılacağına bir tezahürü olarak okunabilir. ABD'de yapılan bir diğer araştırmada her 8 evlilikten birisinin internette kurulduğu öne sürülür. 200 milyon üyesi olan internet paylaşım siteleri vardır. Bu siteler dünyanın çoğu ülkesinden daha büyük bir nüfusun vaktini geçirdiği, bir anlamda sosyalleştiği ve yönlendirildiği mekânlar haline gelmektedir. Dijital ağların ekonomik önemini göstermesi bakımından, 50 milyonluk bir pazara radyo ile 38, televizyonla 13, internetle 4 senede ulaşılabilir. Facebook ile bu süre 2 yıla kadar düşüyor. Yine teknik bilgi her iki yılda

bir yenilenmektedir. Dolayısıyla dört yıllık teknik eğitim alan birisi okulunu bitirmeden iki sefer mevcut bilgiler yenilenecektir.¹⁵

Burada çizilen tablo bilgi toplumunun genel özellikleri hakkında somut örnekler vermektedir. Bilgi toplumu bilgiye dayalı süreçlerin egemen olduğu bir toplumdur. Şöyle bir tanımlama yapılabilir: Bilgi toplumu ihtiyacı olan bilgilerin farkında olan, bu bilgileri edinmek için eğitim süreçlerine yatırım yapan, sadece mesleğini icra ederken değil, gündelik yaşamının tüm alanlarında bu bilgileri kullanan, mevcut bilgilerini kullanarak yeni bilgiler üreten, ürettiği bilgileri kayıtlı hale getirerek paylaşımını sağlayan, paylaştığı bilgileri üretim sürecine dâhil ederek bilgilerine ekonomik değer katabilen fertlerden oluşan bir toplumdur.

Özellikle 1950'lerden sonra sanayi devrimi bir başka devrime daha eşlik etmiş ve global anlamda artık bilgi toplumundan bahsedilir olmuştur. Bilim ve teknolojide meydana gelen gelişmeler hala devam eden bilişim çağına kapı aralamıştır. Âdeta insan aklının sınırlarını zorlayan bilgi çağı bilişim teknolojileri, iletişim sistemleri, mikrobiyoloji, genetik ve uzay bilimlerinde meydana gelen gelişmelerle kendini göstermektedir. Bu dönemde üretime dayalı ekonomik sistem hizmet ve bilgi teknolojilerine dayalı bir sisteme dönüşmektedir. Beden işçiliğinden zihin işçiliğine bir kayış söz konusudur. Bu da insan zihninin sınırlarını zorlaması ve hayal gücünün özel önem kazanması anlamına gelmektedir. Zihinsel etkinliğe ve hayal gücüne dayalı rekabet ortamında yaratıcılık ve özgünlük var olmanın, güçlü olmanın, önde olmanın bir diğer adı olmaktadır. Bilgi giderek sermaye ve güç haline gelmektedir. Böyle bir dünyada insan yetiştirmek bilgi çağının genel süreçlerinden elbette bağımsız düşünülemez. Tarım toplumunda köyün sosyal yapısı ve ihtiyaçları, sanayi toplumunda kentin yapı ve ihtiyaçları, bilgi toplumunda ise bilişim sistemleri ve sanal ağların yapı ve ihtiyaçları insan yetiştirme sürecini çevrelemektedir.

Elektronik ortamda kişi ticaret yapmakta, eğitim görmekte, farklı kültürlerden insanlarla iletişim kurmakta, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarını sanal dünyadan giderebilmekte, âdeta bilgisayar başında yeni bir kimlik ve duruş kazanmaktadır. Günümüzde okulların yapı ve işlevleri üzerinde yapılan tartışmaların da merkezinde bu yeni insanlık durumunun bulunduğu söylenebilir. Eğitim giderek devletin tekelinden çıkmakta, neoliberal politikalar eşliğinde özelleşmekte, daha özgür ve özerk hale gelmektedir. Liberal ekonomik sistemde pazar kuralları ve rekabet şartları eğitime de kendi rengini vermektedir. Eğitim imkân ve kalitesine göre satın alınabilen bir metalaşma süreci yaşamaktadır. Eğitim sadece kültürü aktarma aracı değil, daha çok deği-

15 Serger Page, "We Live in Exponential Times – Progression of Information Technology", <http://giveupinternet.com/2008/12/24/video-we-live-in-exponential-times-progression-of-information-technology/>, 17.03.2014.

şimin dinamiklerine ayak uydurma hedefine sahiptir. Bu süreçte bilgi toplumsal bir oluşumdur, insanlar bilgiyi olduğu gibi kabul etmekten ziyade anlamlandırmakta ve kendi dünyasında geçerli hale getirmektedir. İnsanlar bilgiyi aktarmaktan ziyade bilgi üretecek araçlar ve kaynaklar üzerine yoğunlaşmaktadır. Gerçek arayışı giderek çoklu doğruların kabulüne yol açmaktadır. Bu süreçte ezbercilik anlamsızlaşmakta, yaratıcılık öne çıkmaktadır. Bilgi ancak yeni neslin kendi bilgisini üretecek araçlar sunduğunda ilgi ve merak uyandırmakta; çerçevesi belirlenmiş, sınırları çizilmiş katı kabullerin eğitimi piyasa şartlarına uymamakta, yaratıcılığın önünde engel olarak görülmektedir. Yapılan-dırma, çoklu zekâ ve işbirliğine dayalı öğrenme öne çıkmaktadır.

Bilgi toplumunda öğrenci merkezli, çoklu bakış açılı, farklılığın teşvik edildiği, ferdi farklılıkların dikkate alındığı, standart olmaktan ziyade yeteneklere göre hayat boyu eğitimi öne çıkaran, e-öğrenme, uzaktan öğrenme, öğrenmeyi öğrenme, işbirliğine dayalı, sorgulayan, analiz eden bir eğitim süreci öne çıkmaktadır. Bu süreçte bilgiyi öğretenden değil, öğretilmesinde rehberlik eden öğretmen anlayışı, beynin parçaları ve bütünü aynı anda algılayabildiği bir eğitim öne çıkmaktadır. Yeni dönemde aile ve okul oyun endüstrisi, eğlence dünyası ve sanal ihtiyaçların üretildiği yeni rekabet alanlarıyla mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Bu süreçte toplumsal tabular televizyon ve internette harcı âlem bilgiler haline gelerek buharlaşmaktadır. Kontrolsüz ve zamansız bilgi akışı bilgi kirliliğini beraberinde getirmektedir. Bilgi edinme yolları ve süreçleri aile ve okul gibi üst otoriteler tarafından giderek daha az kontrol edilebilir hale gelmektedir. Akışı kontrol edilemeyen bilginin varacağı noktaları da kontrol etmek zorlaşmaktadır. Bilgi piyasa şartları tarafından satılan rayici belirli bir meta haline geldikçe, bilgi edinmek isteyenler birer müşteri haline gelmektedir. Eğitim sistemleri ayrıca akredite olmaya başlamıştır, bu da eğitim ve diploma sisteminin evrensel nitelikler taşımasını sağlamaktadır. Eğitimde anlayışlar, hedefler ve programlar evrenselleştikçe, özellikle universal eğitim kozmopolitleşmekte, kozmopolitleşen üniversite ortamlarında etkileşim ve münasebet süreçleri de geleneksel aleyhine değişme eğilimi göstermektedir.¹⁶

Bilgi, bilgiye dayalı teknolojileri icat eden ve tüm dünyaya satan toplumların ekonomik egemenliklerini de beraberinde getirmektedir. Gelişmiş ülkeler ince teknoloji gerektirmeyen sanayi kollarını geliştirmekte olan ülkelere kaydırmakta, özellikle uzay bilimleri, genetik, tıp, farmakoloji, bilişim ve savunma alanlarında ortaya koydukları yeni ürün ve hizmetlerle ekonomik ayrıcalıklar ve bağımlılıklar elde etmektedir. Teknoloji transferleri bilgiye dayalı yeni egemenlik alanları meydana getirmektedir. Örneğin savunma sanayinde ileri teknolojilere dayalı silahlanma ülkelerin güvenlik ve caydırıcılık

16 Soner Mehmet Özdemir, "Toplumsal Değişme ve Küreselleşme Bağlamında Eğitim ve Eğitim Programları: Kavramsal Bir Çözümleme", *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, Nisan 2011, s. 95-100.

sınırlarını giderek daha fazla belirlemektedir. Dolayısıyla bilgi teknolojileri toplumların güvenlik ve özgürlük alanlarını etkilemede faal bir dinamik haline gelmektedir. Bilginin bu anlamda toplumların çatışma ve bütünleşme eğilimlerini etkileyebilecek bir güç haline geldiği söylenebilir. Bilgi, ortaya çıkardığı katma değerle metalaşmakta, katı güç unsuru haline gelebilmekte ve bilgiye dayalı bir egemenliğe kapı aralamaktadır.

VI. MAKRO SOSYOLOJİK DİNAMİKLERİN İZDÜŞÜMLERİ: SOSYAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE TOPLUMSAL HAYAT

a. Coğrafya ve Nüfus

İbn-i Haldun'dan coğrafyacı okula insan davranışlarını etkilemede coğrafyanın etkisi sosyolojide tartışılmalıdır. Teknoloji coğrafyanın insan davranışlarını tayin etmedeki etkilerini azaltmakla birlikte, günümüzde yine de köy, kasaba, şehir ve metropol yerleşim birimleri beraberinde getirdikleri sosyalleşme imkân ve araçlarına göre insan topluluklarını etkilemektedir. Diğer taraftan, coğrafi farklılıkların uzun sosyal süreçler içinde insan tabiatını bütünüyle belirlemese bile, etkilediği söylenebilir. Deniz kıyısında, verimli vadilerde, ormanlık alanlarda, kuraç alanlarda, yüksek platolarda şehirle ilişki durumuna göre insanlar farklı duygu, düşünce ve davranış örüntülerine sahip olabilmektedirler. Çeşitli ülkelerden insanların geldiği, turizmin şekillendirdiği sahil kasabası ile Orta Anadolu ya da Doğu Anadolu'da nispeten izole bir hayatın egemen olduğu bir kasaba arasında algı ve görüş farklılıkları kaçınılmaz olacaktır. Toprak mülkiyetine bağlı ağalık ve aşiret sisteminin sosyal münasebetleri etkilemeye devam ettiği bir bölge karşısında, ferdiyetçiliğin ve vatandaşlık şuurunun daha gelişmiş olduğu bir bölge arasında da farklılıklar olacaktır. Coğrafya insan ürünlerini, insan ürünleri emeği ve işi, emek ve iş ise insanların toplumsal hayatlarını etkilemektedir. Üçüncü olarak coğrafya insanların toprağa izafe ettikleri psikolojik değerle de anlam kazanmaktadır. Şehit kanyıyla sulandığına inanılan, türlü sıkıntıların beraberce göğüslediği düşünülen, geçmiş tecrübelerin tarihi şuur meydana getirdiği bir coğrafyada, fiziki mekânı maddi unsur olmaktan çıkarmakta, manevi anlamı olan bir değer haline getirmektedir. Dolayısıyla üzerine verilen mücadelelerle psikolojik bir değer kazanabilen coğrafya sadece üstündekilerle değil altındakilerle de insan davranışlarını etkilemektedir.¹⁷

Coğrafyayla irtibatlı olarak, nüfus da eğitim süreçlerini etkileyen bir diğer sosyal dinamiktir. Nüfusun nicel ve nitel özelliklerine göre toplumsal süreçler anlam kazanır. Öncelikle nüfusun sayısı ve dağılımı köy, kasaba, şehir ve metropol yaşam birimleri ortaya çıkarırken, her birim kendine özgü norm ve değerler sistemiyle tavsif edilebilecek hayatlar üretmektedir. Toplumsal normların bağlayıcılığı, geçerliliği, anlaşılması, yaşanması, savunulması nüfusun tesirinde şekillenen yaşam birimlerinde farklılaşma

17 Zeki Arslantürk, *Araştırma Metot ve Teknikleri*, M.Ü.İ.F. Yayınları, 4. Bsk., İstanbul 1999, ss. 49-51.

eğilimi göstermektedir. Nüfusun yaş, cinsiyet, meslek, eğitim, kültür, sağlık, dindarlık, insana ve tabiata bakış, demokratik anlayış gibi nitel özellikleri ise sosyal kurumları ve sosyalleşme süreçlerini derinden etkilemektedir. Hizmet ve destek aldığı sosyal kurumlar, içine girdiği sosyal gruplar, tercih ettiği referans çerçeveleri insanların zihniyetlerini şekillendirmektedir. Birbirine geçmiş bir şekilde ve nöbetleşe yoksulluklar yaşayarak şehir merkezden çevreye, çevreden merkeze doğru kendi telakkilerini süreç içinde insanlara aşulamaktadır. Şehrin normatif ve işlevsel baskıları karşısında farklı refleksler geliştirsek de, zaman içinde şehir kendi rengiyle renklendirmektedir. Zira insanlar duyarak, görerek, bakarak, bazen istemese veya hissetmese bile sosyal sisteme ve etkileşim süreçlerine katılarak kültürlenmektedir. Nüfusun nicel ve nitel özelliklerine göre aşırı farklılaşmış ve uzmanlaşmış bir toplumsal bünyede insan yetiştirme vizyonumuz demografik gerçeklerden bağımsız kurgulanamaz. Aksi takdirde, insan yetiştirme düzenimiz kucaklayıcı olmayan, toplumsal katmanlara hitap etmeyen, dar ve teorik olma riskiyle karşı karşıya kalacaktır.

b. Ekonomik Yapı ve Sınıf Farklılıkları

Sosyologlar arasında çağdaş toplumun merkezinde ekonomi olduğu neredeyse genel bir kanaat halini almıştır. Mal ve hizmetlerin üretim, tüketim, dağılım ve paylaşım süreçleri toplumsal tabaka ve sınıf sistemini tayin etmektedir. Klasik sosyolojide Weberyen yorumlar genelde sosyal tabaka ve statü sistemine odaklanmışken, Marx'tan gelen eğilim üretim ve mülkiyet ilişkileri ekseninde sosyal sınıf farklılıklarını öne çıkarmaktadır. Her iki bakış açısı da ekonominin sosyal sistemi belirleme gücüyle ilgili teorik açıklamalar sunmaktadır. Toplum, sosyal statü farklılıklarına dayalı sosyal tabakalar ağıyla örülmüş durumdadır. Sosyal tabaka sistemini tayin eden faktörler her toplumun kendine özgüdür. Bununla birlikte sosyal tabakayı belirleyen temel faktörler şu şekilde sıralanabilir. Cinsiyet, fiziksel görünüm, gelir durumu ve gelirin kaynağı, aile, eğitim, kültürel sermaye ve faydalı insan olma toplumsal statü farklılıklarını belirleyen temel faktörler olarak sıralanabilir. Buna mukabil üretim ilişkilerine dayalı iktisadi faaliyetler ve bu faaliyetlerin belirlediği mülkiyet dağılımı sosyal sınıfları tayin etmektedir. Sermayenin ayrıştığı, işçilerle işverenler arasında yeni müreffeh sınıfların ortaya çıktığı, üretimle birlikte bilginin ekonomik değer haline geldiği günümüz toplumlarında, temelinde sermaye ve mülkiyet farklılıklarının olduğu sınıfsal yapılar hala bütün keskinliğiyle önümüzdedir.

Sınıfsal sistemin alt, orta, üst ve bunların her birinin kendi içinde alt ve üstleri arasındaki farklılıklar toplumsal hayatın da farklılaşmasına sebep olmaktadır. Para ve mülkiyet zemininde şekillenen ekonomik faktörler insanların başta yaşadıkları muhitlerini ve sosyal çevrelerini, tükettikleri mekânları, tüketim alışkanlıklarını ve standartlarını, eğitim tercihlerini, okul seçimlerini ve top yekûn gelecek yatırımlarını, sağlık hizmetle-

rinden yararlanma düzeylerini, dinlenme ve eğlenme biçimlerini, genel serbest zaman faaliyetlerini, kültürel faaliyetlere katılma oranlarını, siyasal ve bürokratik süreçleri etkileme güçlerini de doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Dolayısıyla benzer sosyal sınıflara mensup fertler arasında düşünce ve davranış benzerliği; buna mukabil farklı sınıflar arasında tutum farklılıklarının bulunması tabiidir. "Hiçbir zenginin fakir komşusu yoktur." cümlesi bu durumun bir ifadesidir. Para benzer standartları körüklerken, aynı standartlarda yaşamaya alışan bireyler zamanla bu standartlara uygun zihniyet dünyaları da inşa etmektedir. Bu zincirin meydana getirdiği farkındalık sınıfsal şuurun bir kültür haline gelmesine sebep olmaktadır. Yine de insanların modern toplumlarda sosyal hareketlilik kanallarını kullanarak sınıflar arasında geçişler yapabildikleri bir vakiadır. Kişinin her zaman parası değil nesebi, cinsiyeti, eğitimi, zekâsı, yaratıcılığı, diğerkâmlığı, dürüstlüğü ve cemiyete faydalı olması da, özellikle normatif bütünleşmenin egemen olduğu toplumlarda sınıfsal hareketlilik sebepleri olabilmektedir. Fakat genel görünüm ekonomik imkân ve ayrıcalıkların bu geçişleri daha fazla belirlediği yönündedir. Katı bir sınıfsal yapı olmasa da, sosyal sınıfların hayatlar ürettiği, içine doğulan ya da içinde yaşanan hayatların ise duygu, düşünce ve davranışları etkilediği söylenebilir. İnsan yetiştirme süreçlerimizin sınıfsal farklılıkları etkileme yanında, bu farklılıklardan etkilenme eğilimi taşıyacağı söylenebilir.

c. Sosyal Kurumlar

İnsan münasebetlerinin zaman içinde yapısallaşarak bir tip ve model oluşturması anlamına gelen sosyal kurumlar, insan yetiştirme süreçlerini etkileme potansiyelleri açısından çeşitli şekillerde değerlendirilebilir. İnsan yetiştirme süreci sosyal kurumlarla iç içe yürüten bir süreçtir. Temel kurumlardan özellikle aile, eğitim, din, ekonomi ve siyaset birbiriyle bağlantılı bir biçimde insan yetiştirme modellerimizi doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla sosyal kurumların yapısal özelliklerinin bilinmesi insan yetiştirme politikalarının daha gerçekçi temeller üzerine oturtulmasını sağlayacaktır. Öncelikle her kurum insan ihtiyaçlarına cevap vermek için kurulur ve gelişir. Sosyolojik anlamda, ihtiyaca gereği gibi cevap vermeyen kurumların hayatîyetini aynı canlılıkta devam ettirmesi olası değildir. Toplumum farklılaştığı, ihtiyaçların çeşitlendiği, sahte ihtiyaç alanlarının üretildiği bir dünyada geleneksel kurumların insanların ihtiyaç ve beklentilerine cevap vermesi giderek karmaşık bir hal almaktadır. Tabletlerin, akıllı telefonların, oyunların, filmlerin, imgelerin, videoların, hızlı haberleşmenin, kısa yoldan bilgi edinme ve paylaşma yollarının arttığı günümüz dünyasında takrir metoduna dayalı eğitim öğretim anlayışının yeni nesli tatmin etmemesi bu durumun bir örneğidir. Günümüz insanı öğüt dinlemekten çok tartışma ve sorgulama eğilimi göstermektedir.

Diğer taraftan, sosyal kurumlar bir sürece mebnidirler. Kurumlar davranış ve ihtiyaçların tecrübe edile edile hatalı, eksik ya da yanlış yönlerinin zaman içinde törpü-

lenerek yapı kazanmasını ifade eder. Dolayısıyla her kurum tarihi tecrübelerden süzülerek bu günlere gelir. Genel olarak bir kurumun oluşması ve gelişmesi ne kadar uzun ve eski ise, değişmesi de o nispette uzun ve sancılı olacaktır. Buradan kurumların bir diğer özelliğine geçiş yapılabilir. Sosyal kurumlarda ihtiyaçlara cevap verdikleri sürece devamlılık esastır ve kurumlar ani değişimlere genelde kapalıdır. Aile kurumu nasıl sabahtan akşama değişmezse, iktisat kurumunu da yine kısa süreli düzenlemelerle değiştirmek sosyolojik anlamda mümkün değildir; tarihi koşulların içinden evrilerek kendi alt kurumlarını ve hiyerarşilerini oluşturma oluşturma gelen sosyal kurumların bir çırpıda değişmeyeceği aşikârdır.

Burada sosyal kurumların değişimiyle ilgili bir diğer özellik karşımıza çıkar. Sosyal kurumlar tek başına değişmezler; birbirlerine bağlıdır, birisindeki değişim diğerlerini de etkiler. İktisadi sistemdeki değişim aileyi, ailedeki değişim eğitimi, eğitimdeki değişim dini, dindeki değişim siyaseti, siyasetteki değişim ise bunların tümünü etkileyebilir. Markaların, imajların, ürünlerin, hizmetlerin bir hiper gerçeklik olarak sürekli dayatıldığı, tükettiği kadar yaşadığını hisseden bireylerden oluşan bir dünyada aile ve din kurumlarının israfı önleme çabalarının neden akim kaldığı hayatın kurumsal bir bütün olduğu gerçeğiyle yakından alakalıdır. Zira kişinin israf standartlarını yaşadığı toplumun tüketim alışkanlıkları belirler olmuştur. Birlikte değişim esas olmakla birlikte, kurumlar arasında değişimin hızı farklı farklı olabilmektedir. Toplumda aile ve din en yavaş değişen kurumlarken; buna mukabil siyaset, ekonomi, eğitim ve serbest zaman kurumları daha hızlı değişme eğilimi gösterir. Modern toplumlarda etkileri bakımından ekonomi ve siyaset kurumunun değişimin hem hızını, hem boyutunu, hem de niteliğini tayin ettiği, diğer kurumları da peşinden sürüklediği söylenebilir. Değişimin motoru olarak bazı kurumlar daha öne çıksa da, yine de baştaki kaide dikkate alınmalıdır. Birlikte değişim esastır. Toplumda din kurumunu aile kurumundan, aile kurumunu ekonomi kurumundan, ekonomi kurumunu ise siyaset ve uluslararası sistemden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Karşılıklı bağımlılığın ve güç bloklarının hâkim olduğu bir dünya sisteminde bu durum çok daha geçerli hale gelmektedir.

Son olarak bir toplumda herkesi eşit derecede memnun etmek mümkün değildir. Ancak yine de sosyal kurumlar ne kadar ortak akla, ortak faydaya, ortak menfaate hitap ederlerse, etki alanları o kadar genişleyecektir. Toplumun genelinin menfaatine hizmet etmeyen kurumlar kadük ve yarım kurumlardır. Belirgin anlayışların emrinde işlev gören, gerçek ihtiyaçlara cevap vermekten ziyade bir telkin ve dönüştürme aygıtı olarak kullanılan, dolayısıyla ağır ideolojik renge bürünmüş kurumlar, açık toplumlarda daima tartışma ve eleştirilerin merkezinde kalacaktır. Dolayısıyla kurumların başarısı, onların toplumun geneline hitap etmesi, mümkün merteye müşterek akla ve sağduyuya hizmet etmesiyle yakından ilgilidir. Bu da kurumların sadece duygu ve heyecanlarla değil, toplumsal realitelere göre yönlendirilmesini gerektirmektedir. Kurumlar ideo-

lojilerin merkezine çekildikçe işlevsel özelliklerini yitireceklerdir. İşlevsel yönü nakıs olan kurumlar ise ihtiyaç ve beklentileri karşılamadıkları oranda “kurum olma” vasfını kaybedecektir. İnsanların ihtiyaç ve beklentilerine cevap veremeyen kurumların toplumun marjlarına itileceği dikkate alınıp, insan yetiştirme planlarımızın buna göre şekillenmesi daha pratik sonuçlar doğuracaktır.

d. Sosyal Gruplar

Ortak menfaat ve ideal birliği içinde, müşterek normlar etrafında mensubiyet duygusu oluşturmuş, genelde lider ve hiyerarşik düzenin bulunduğu, görev dağılımı yanında statü ve rol farklılaşmasına riayet edilen, her zaman fiziki mekâna ihtiyaç duymayan, sanal ağlar şeklinde de örgütlenebilen sosyal gruplar, toplumsal süreçleri çoğu zaman kendi istedikleri istikamette yönlendirmek isterler. Vatandaşlık şuuru ve hukuk bilincine sahip oldukları, toplumun genel menfaatlerine ve kamu düzenine savaşı açmadıkları müddetçe çağdaş toplum, sosyal grupların varlığını ve çeşitliliğini bir zenginlik telakki eder. Bu zeminde siyaset felsefesi açısından demokrasi, genelde sadece seçilmişlerin ve atanmışların değil; tüm sivil unsurların yönetimde söz sahibi olduğu bir diyalog ve uzlaşma süreci olarak tanımlanır. Bu süreç, gelişmiş ülkelerde büyük oranda sosyal grupların pozitif katkılarıyla işletilmektedir. Sivil ve özgür toplum vurgusu bu süreçte anlamını bulmaktadır. Sosyal grupların katılımcılık özelliğini göz ardı eden bir vizyona sahip olması, insan yetiştirme anlayışımızın, dünyanın geldiği evrensel standartların gerisinde kalmasına sebep olacaktır.

Çağdaş toplumda farklı talep ve ideallerle ortaya çıkmış sosyal grupların varlığından ziyade sorun, bu grupların hem otoriteyle hem bir birleriyle hem de kendi içlerinde uygun iletişim ve rekabet kanalları üreterek bütünleşme ve gelişme sürecine hizmet etmeleridir. Sosyal grupların nispeten eşit rekabet şartları içinde birbirleriyle yarışmaları ve tartışmaları olağan, toplumsal kabulleri alt üst ederek rekabet şartlarını bütünüyle lehine çevirmeleri ve kendileri dışındakilere hayat hakkı tanımamaları anomik bir durumdur. Otoritenin sosyal gruplar arasındaki rekabet şartlarını adil ve ilkesel bir çerçeveye oturtmadığı, dahası bir ya da bir kaç grubu yanına çekerek diğer gruplara örtülü savaşı açtığı durumlarda, sosyal gruplar arasında olması gereken rekabet süreci yerini çatışma sürecine bırakabilir. Sosyal gruplar arasındaki muvazene toplumsal barışı tehdit edebilecek hassasiyetler barındırır. Bu hassasiyetlere yeterince dikkat edilmediğinde toplum düşman ve kargaşa üreten mekanizmaya dönüşme riski taşır. Çoğu toplumda, iç savaşı varan çatışmaların başlaması ile sosyal gruplar arasındaki dengenin kaybedilmesi, hassasiyet noktalarının fazlaca kaşınması, ortak iyiden ziyade gruplara ait doğruların dayatılması arasında bir paralellik olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan sosyal psikoloji araştırmalarının en temel bulgularından birisine burada işaret etmekte fayda vardır. Bireylerin standartlarını içinde buldukları grup-

lar tayin etmektedir. Burada bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarını belirlemede grupların önemi ortaya çıkar. Aşırı uzmanlaşmış bir toplumda gruplar arası standart farklılaşması kaçınılmazdır. Bununla birlikte bireylerin yönelimlerini tayin etme açısından bu standart farklılığının içtimai tesanüt ve kardeşliği tehdit edecek seviyelere gelmemesi gerekir. Bu konuda sosyolojik bir ölçü aranacak olursa, grup standartlarının toplumu meydana getiren bireylerin normatif, işlevsel ve zorunlu bütünleşme eğilimlerini ortadan kaldırmayacak bir farklılaşma içinde olması beklenir. Kurallar ve değerler sisteminin caydırıcı olmadığı; özgürlüklerin yetki, görev ve sorumluluk içinde kullanılmadığı, toplumsal ödevlerin yerine getirilmediği; çatışmanın değil, bütünleşmenin zorunlu bir alternatif olarak görülmediği bir toplum, sosyal grupların anlamlı bütün oluşturmadığı bir toplumdur.

Bu çizgide değerlendirmelere devam edersek, yine eğitimin hangi standartlara göre verileceği, modern insan yetiştirme süreçleri içinde tartışılan bir diğer konudur. Toplumu farklı sosyal standartlara sahip bir kompozisyon olarak gördüğümüzde, sosyal grupların genelinin benimseyebileceği ölçü ve kıstaslardan uzak, küçük grup ya da kliklerin ideal ve özlemlerini yansıtacak bir insan yetiştirme modelinin beklenen sonuçları vermeyeceğini tahmin etmek zor değildir. İnsan yetiştirme modelinin grupların genelinin işine yarayacak duygu bütünlüğü, teknik bilgi, bilişsel düzey, uzmanlık yanında olgunluk kazandıracak kapsayıcı bir yapı olması beklenir. Bu da standart belirlemede tek boyutlu değil, evrensel nitelikleri olan çok boyutlu bir modelin geliştirilmesini zorunluluk haline getirmektedir. Sosyal grupların bir birine bütünüyle karşı alternatif hayatlar üretmesinin önlenmesi ancak insan yetiştirme standartlarının açık toplumun kurallarına uygun karşılıklı anlayış, eşgüdüm ve uzlaşma kültürüyle gerçekleşebilir. Bu da tabiatı icabı öncelikle hukuk, vatandaşlık ve birlikte yaşama kültürünün gelişmesine bağlıdır.

e. Sosyal Süreçler

İnsan münasebetleri zamanın üç boyutlu yapısı içinde şekillenir. Zaman belirleyici bir ilke olarak alındığında, insan davranışlarının dünün etkileri, bugünün baskıları ve geleceğin kaygıları içinde şekillendiği söylenebilir. Dolayısıyla zaman toplumu etkileyen temel dinamiklerden birisidir. Zamanın bu üç boyutlu tesirinden bağımsız kurgulanacak eğitim ve insan düzeni zamansal ve kesitsel boşluklara düşme tehlikesi yaşayacaktır. Buradaki devamlılık zinciri kırıldığında kopuklukları giderecek güçlü alternatiflerimiz yoksa insan yetiştirme sistemimiz daha olumsuz sorunlarla karşı karşıya kalabilir. Garp-lılaştırma tarihimiz yanında bugün geldiğimiz durum ve yarın ulaşmaya çabaladığımız yeni pozisyonlar, örneğin AB uyum süreci, birbiriyle irtibatlı bir biçimde insan yetiştirme modellerimizi etkileyecektir. Kuvvetle muhtemel insan yetiştirme modellerimiz dün-bugün-yarın arasında kurulacak anlamlı bir dengeyi yansıtacak nitelikte olacaktır.

Sosyal süreçler ortak, benzer, farklı ya da karşıt ideal, hedef ve menfaatlere sahip olmaya göre bütünleşmeci ve çatışmacı karakter taşımaktadır. Bir anlamda dayanışma, işbirliği, ortaklık, uyum, harmoni, koruma gibi bütünleşmeci süreçler hedef ve menfaat ortaklığı ve benzerliğiyle açıklanırken; ortak hedefe ulaşma benzerliği yanında, farklı menfaatler söz konusuysa ortaya çıkan nispeten nötr olan rekabet ve muhalefet süreçleri; hedef ve menfaat uyumsuzluğuna dayalı ortaya çıkan farklılaşma, karşıtlık, reaksiyon gibi süreçler ve çatışma ile ilişkilendirilir. Kabul edilebilir rekabet ve muhalefet araçları üretemeyen toplumlar ve kültürler risk toplumlarıdır; çatışmanın bu tarz toplumlarda çok daha kolay, sık ve şiddetli olacağı söylenebilir. Bir toplumda bu süreçlerin üçü de aynı anda görülebilir. Neticede toplumlar diyalektik bir nitelik arz ederler. İdeal olan bütünleşme ve rekabet süreçlerinin doğru işletilmesi, çatışma süreçlerinin ise asgari seviyede tutulması ve genel bir kuralsızlık haline gelmesinin önüne geçilmesidir. Bu tablo dikkate alındığında, insan yetiştirme düzenimizin öncelikli olarak bütünleşme ve uyum sürecine hizmet edecek özellikler taşıması; kabul edilebilir rekabet ve muhalefet kültürünü ayakta tutması; buna mukabil çatışma ve ayrışma süreçleri karşısında kontrollü, sağlıklı, temkinli ve güçlü olması beklenir.

Toplum normatif ve işlevsel bir bütündür. En makul ve en iyi alternatif olması anlamında toplum zorunlu bütünleşme eğilimlerini artırmalıdır. Dolayısıyla insan yetiştirme düzeninin, normlar ve işlevler etrafında bütünleşecek bir toplumun oluşumuna hizmet etmesi beklenir. Bunun için de insan düzenimizin âdeta bir makinenin dişlileri gibi öncelikle işlev olarak bir birini tamamlayacak bireylerin yetişmesine hizmet etmesi gerekir. Görev, sorumluluk ve iş olarak birbirine yetmeyen, birbirini tamamlamayan toplumlar sadece normlarla ayakta tutulamayabilir. Açlık sınırının altında yaşayan birey için toplumun ortak normlarına katılmak bazen lüks kalabilir. Temel ihtiyaçlarını gereği gibi karşılayamayan fertlerin normlara uyma davranışlarının hem düşük hem de istikrarsız olacağı varsayılabilir. İkinci olarak, insan düzenimiz toplumu ayakta tutacak ve birbirine yaklaştıracak müşterek değerler sistemine, bu sistemin gelişmesine ve muhafazasına hizmet edecek eğilimler taşınmalıdır. Bu çerçevede özellikle üst, alt ve karşıt kültür alanları arasında dil, kimlik ve inanç eksenindeki tartışmaların sosyal bilimlerin mantığıyla ve bulgularıyla uyuşan anlamlı bir çerçevede yürütülmesi elzemdir denilebilir. Özellikle tarihin hesaplaşma alanı değil, doğru anlaşılıp ders çıkarıldığı bir saha olarak görülmesi ve öğretilmesi ortak tarih şuuru açısından hayati önemi haizdir. Üçüncü olarak, insan yetiştirme düzeni toplumdaki sınıfsal eşitsizlikleri meşrulaştıran, adaletsizliklerin üzerini kapayan genişliklere prim vermeyen bir bünyeye sahip olmalıdır. Adaleti örgütleyici temel değer olarak daima en tepede taşıyan bir modelimiz yoksa insan yetiştirme düzenimizin sıkıntılardan kurtulması zordur. Dördüncü olarak, insan düzenimizin güvenliği tesis eden ve otoritesizliği hoş görmeyen bir yönü olmalıdır. Bedeni, aklı, dini, namusu ve mülkü koruyucu özelliği olmayan bir toplumla insanlar

bütünleşme eğilimi göstermezler. Aslında bu temeller yoksa toplumsal hayat da söz konusu değildir. Hem duygu hem düşünce hem de davranış olarak makbul ve muteber bir otorite etrafında birleşme reflekslerimiz ne kadar düşükse çatışma eğilimlerimiz de o oranda yüksek olacaktır.

f. Sosyal Değişmenin Dinamikleri

Sosyal psikoloji ve antropoloji araştırmaları yeniliğin kabulüyle ilgili faktörleri anlamamıza yardımcı olmaktadır. Yeniliğin kabulü her şeyden önce mevcut sistemle uyuşma özelliğine göre değişiyor. Uyuşma ne kadar azsa yeni unsurların kabulü de o kadar az oluyor. Bir diğer faktör, yeniliğin bir ihtiyaca daha iyi cevap vermesi ve daha fazla fayda sağlamasıdır. Fayda sağlamayan ve ihtiyaca eski unsurlar kadar cevap vermeyen yeniliklerin kabulü ve yayılması tabiatıyla zor olacaktır. Üçüncü bir faktör, yeniliğin itibar sağlamasıdır. İtibar sağlamayan yenilikler hatta bazı durumlarda daha faydalı bile olsa çabuk kabul edilmemektedir. Özellikle günümüz şenlikli gösteri toplumlarında çoğu yenilik itibar sebebiyle tercih edilmektedir. Dördüncü bir faktör, merak uyandırmasıdır. Merak ilgi ve heyecanı, ilgi ve heyecan ise yeniliklerin kabul ve yayılma hızlarını etkileyebilmektedir. Merak edilmeyen ve ilgi çekmeyen yeniliklerin toplumun genelini etkilemesi zordur. Beşinci faktör, insanların yenilik konusunda bir beklenti içinde olmalarıdır. Yenilik istek ve beklentisi yüksekse yeni unsurların kabulü daha hızlı ve etkili olacaktır.¹⁸

Modern toplumda insanları değişime zorlayan temel faktörler şöyle sıralanabilir. Öncelikle fiziki ve sosyal çevrede yaşanan değişiklikler insanları değiştirmektedir. Bu durum büyük oranda sosyalleşme süreciyle ilgilidir. Fiziki çevre değiştikçe sosyal çevre, sosyal çevre değiştikçe sosyalleşme süreçleri değişmektedir. İkinci olarak, yenilik ve icatlar değişimin motoru olmaktadır. Teknik değişimlerin zamanla zihniyet değişimine de yol açtığı görülmektedir. Üçüncü olarak, etkileşim insanları değiştirmektedir. Münasebet kurdukları toplum ve kültürlerle göre insanlar değişim eğilimi taşımaktadır. Etkileşimin mahiyeti ve boyutları etkileşime dayalı değişimin sınır ve standartlarını belirler. Dördüncü olarak, insandan kaynaklanan sebepler, insanların arzu ve istekleri de değişimi tayin edici bir faktördür. İnsanın tabiatı değişime müsaittir, aklileştirme ve uyum iki önemli insan özelliğidir. Beşinci olarak, nüfusun nicelik ve nitelik olarak değişimi toplumsal değişimi de beraberinde getirmektedir. Nüfusun sayısı ve büyüme hızı yanında cinsiyet, yaş, eğitim, meslek, medeni durum, bölgesel dağılım, sınıfsal yapı değişme ve gelişme eğilimlerini etkileyebilmektedir. Altıncı olarak, iç, dış ve uluslararası göç de değişim faktörüdür. Toplumsal yapının geleneksel, geçiş ve modern şeklinde üçlü bir tipoloji halinde tanımlanması göç ve şehirleşme eğilimleriyle ilgilidir. Göç ve şehirleşme toplumsal birimleri, toplumsal birimler ise kültürü etkilemektedir. Yedinci olarak, doğal afetler zemininde tabiata uyum sağlama davranışları değişimi etkilemek-

18 Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul 1999, s. 60.

tedir. Değişim bu anlamda tabiat ve kültüre uyum sağlama çabasıdır. Sekizinci olarak, savaşlar ya da iç savaşlar yanında karizmatik liderler de değişimin yönünü tayin edebilmektedirler.

Diğer taraftan, değişim sürecini belirleyen insanlara ait kabullerdir. Dolayısıyla değişim kabullerin değişmesidir. Kabuller ne kadar uzun bir sürede oluşmuşsa kabullerin değişmesi de o denli uzun olacaktır. Yine maddi unsurlardaki değişim daha hızlı, manevi unsurlardaki değişim daha yavaştır. Değişim genelde sancılı bir süreçtir. Zira değişim sürecinde önceki değerlerle çatışmalar yaşanır; yeni kabul edilen unsurlarla ilgili ikilemler ortaya çıkar ve yeni unsurları algılama farklılığı sonucu gruplar arası çatışmalar görülebilir. Sosyal sistem kültürel sistemden genelde daha hızlı değiştiği için hız ve boyut farklılıkları ortaya çıkar. Bu cümleden olarak (1) her şey aynı hızda değişmez; (2) her kesim aynı hızda değişmez; (3) her kurum aynı hızda değişmez. Dolayısıyla sosyal değişimde hız farklılıklarının dikkate alınması beklenir.

Yine, değişim mecburi veya serbest kültür değişimleri şeklinde olabilir. Turhan'ın gösterdiği şekliyle, otorite eliyle tavandan tabana doğru gerçekleşen kültür değişimleri "mecburi"; toplumun kendisi tarafından tabandan tavana doğru gerçekleşen değişimler ise "serbest" değişimler olarak isimlendirilmektedir. Mecburi değişimlerde zorlama ve değişimi hızlandırma söz konusuyken, serbest değişimlerde zamana yayma ve tabii seyri riayet söz konusudur.¹⁹ Alain Touraine tarafından tartışılan "güçlü tarihsellik" ve "zayıf tarihsellik" kavramları değişimle ilgili bir diğer açıklama biçimidir. Buna göre, toplum sadece üretim gücüyle yeterince açıklanamaz; toplumun üretimi belirleme kapasitesini de incelemek gerekir. Touraine toplumun kendi üzerindeki eylem kapasitesini kültür modeli kavramıyla açıklar. Buna göre sosyal üretim faaliyeti ile bu faaliyete etki etme kapasitesi arasındaki mesafenin az olduğu toplumlarda "güçlü tarihsellik", bu mesafenin fazla olduğu toplumlarda ise "zayıf tarihsellik" söz konusudur. Bir anlamda, kendi kültürel ve tarihi dinamikleriyle yenilenen toplumlarda güçlü tarihsellik, kendisi dışındaki dinamiklerin etkisi altında yenilenen toplumlarda zayıf tarihsellik söz konusudur.²⁰

VII. ÖNERİLER

Dikkat çekilen tespitlerden hareketle, insan yetiştirme konusunda üzerinde düşünmeye ve geliştirilmeye açık muhtemel öneriler şu şekilde sıralanabilir. Öncelikle insan yetiştirme düzenimiz, bir taraftan küresel ekonomik sistem, diğer taraftan modern kentin, bir anlamda sanayi ve bilgi toplumunun genel kurallarıyla çevrelenmiştir. Bu genel süreçlerden kopuk bir sistem kıvvetle muhtemel akim kalacaktır. İkinci olarak, insan yetiştirme düzenimiz dış dünyanın marjlarında izole olmamalı, aksine dış dünyayla uyumlu, aktif,

19 Mümtaz Turhan, *age.*, s. 155-160.

20 Zeki Arslantürk-Tayfun Amman, *Sosyoloji*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2001, s. 294.

hayatın içinde ve kendine güvenen bireyler yetiştirecek nitelikte olmalıdır. Bunun için de, üçüncü olarak, temelinde tevhid, adalet ve ahlak olmalı, gereksiz ya da zamansız teferruatlar üzerinde katı ısrardan kaçınmalı, slogan ve yüzeysellikten uzak, ortak akla hitap etmelidir. Dördüncü olarak, giderek küresel bir köye dönüşen dünyamızda sadece bizlerin ihtiyaçlarını karşılayacak değil; aynı zamanda, tüm insanlığın dikkatini çekecek, belki alternatif olacak evrensel nitelikler taşımalıdır. Beşinci olarak, pergel modeli içinde, sabit değerlerinden asla şüphe etmeden her türlü bilgi ve tecrübeyi kendi kültür ve medeniyetine mal edebilecek sorgulayıcı ve dönüştürücü faal bir zihni yönelim ve duruşu ortaya çıkaracak nitelikte olmalı. Altıncı olarak, modern toplum çok renkli ve çok sesli bir toplumdur; başkalarının doğrularından şüphe etse bile, saygı gösterebilecek demokratik olgunluk, diğerkâmlık ve centilmenliğe sahip bireyler yetiştirmelidir. Yedinci olarak, insan yetiştirme düzenimiz sosyolojik realiteler, özellikle sosyal değişimin dinamikleri dikkate alınarak planlanmalıdır. Sosyal kurumlar, sosyal gruplar, sosyal süreçlerle ilgili temel tanımlamalar yanında, sınıfsal farklılıklar ve demografik değişkenler bir faktör olarak hatırdta tutulmalıdır. Son olarak, toplumsal bütünleşmeye hizmet edecek ortak asli değerler üzerindeki mutabakatı perçinleyecek, çatışma ve husumetleri törpüleyecek, “ben ve ötekiden” ziyade “biz” duygusunu geliştirecek eğilimler taşımalıdır.

OTURUM BAŞKANI- Ben de Halil Aydınalp arkadaşımıza teşekkür ediyorum.

Konuyu aynı zamanda bir sonuç reçetesiyle bize sundu. Aklımızda kalacak veya dikkat etmemiz gereken şeyleri – üzerinde düşünmemiz gereken diyeyim – ifade ettiler.

Hakikaten insanın bu yönde çabası, sonucu olarak başkalarına sunacağı öneriler çok önem arz ediyor. Ben her tebliğde bunu görmekten memnun oldum. Arkadaşlarıma teşekkür ediyorum, çünkü hakikaten ayağı yere basan şeyler söylediler. Gerçekçi olmak çok önemlidir. Bu, hayalimiz olmasın anlamına gelmiyor, zaten hayal gerçeğin bir parçası, hülyalara dalmamak önemlidir. Ben gerçekçi bir tebliğ olduğu için teşekkür ederim.

Şimdi de son tebliğcimiz Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa Alıcı arkadaşımız. “Hazret-i Peygamber’in Hayatının Fenomenolojik Yönleri.” Dinler tarihçisi olduğu buradan anlaşılıyor. Bir dinler tarihi perspektifi.

Yine rahmetle anayım, muhtemelen talebesi olan arkadaşlar vardır. Mehmet Taplamacıoğlu diye bir dinler tarihi hocamız vardı. Benim de hocam oldu uzunca zaman. Bu fenomenoloji kelimesini çok kullanırdı. “Hocam şuna bir açıklık getirseniz, ne işimize yarayacak?” dediğimizde, “sene boyu anlayacaksınız” derdi. Mustafa bize önce onu açıklarsa memnun oluruz. Buyurun.